

Универзитет уметности у Београду,
Факултет драмских уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1860363D

УДК 316.334.55(497.11)

316.728(497.11)

оригиналан научни рад

КУЛТУРА СЕЛА ДАНАС - У НЕСТАЈАЊУ, ОПСТАЈАЊУ ИЛИ НАСТАЈАЊУ

Сажетак: *Село и култура руралних средина, сем ретких примера, данас у Србији немају значајнију, а ни видљиву улогу како у погледу програмске репрезентативности, тако и у сфери креирања градских или регионалних културних политика. Деценијама занемаривано, углавном препуштено интуитивном нагону за одржањем традиције и партикуларним усвајањем савремених пракси, село је репрезент овдашњег дисконтинуитета (не)бриге о стратешком уређењу културе једне земље. Административно још увек у систематизацији наслеђеног система из времена демократизације културе никада се није опоравило од последица лоше изведеног модела културног дифузионизма на чему почива суштинска неповезаност са матичним градским језгрима и/или другим сличним заједницама. Анализа даје пресек увида у затечено стање у селима и насељеним местима у Панчеву, Лесковцу, Новом Саду и Краљеву, градовима који у систематизацији имају сеоске домове културе као установе културе чији је оснивач та јединица локалне самоуправе. Препознати као централна места кумулације локалног наслеђа, нове културне продукције и окупљања становништва, домови културе чак и у стању инфраструктурне и вредносне девастираности, али као носиоци снажног симболичког капитала установљавају нове облике друштвено-културних центара које би у будућности требало неговати и развијати у циљу функционалне децентрализације.*

Кључне речи: *село, култура локалних заједница, изворно стваралаштво, домови културе*

Увод¹

Текст *Култура села данас – у нестајању, опстајању или настајању?* представља интегрални део шире студије настале у оквиру научноистраживачког пројекта „Модел локалних културних политика као основа за повећање културне партиципације” спроведеног у периоду од априла до септембра 2018. године². Пројекат представља заједничку активност Завода за проучавање културног развика и Факултета драмских уметности – Института за позориште, филм, радио и телевизију из Београда. Истраживање је подржано кроз пројекат *Перформ (Performing and Responsive Social Sciences)* швајцарске агенције за развој и сарадњу (SDC) који спроводе *Helvetas Swiss Intercooperation* и Универзитет у Фрибургу, а наручилац истраживања је Министарство културе и информисања Републике Србије. Циљ истраживања био је анализа модела локалних културних политика у 15 градова/општина, седишта округа како би се утврдило да ли у Србији постоји само један, доминантан модел културне политике, или се може говорити о његовој диверсификацији. Пројектом су обухваћени следећи градови: Крагујевац, Крушевац, Ужице, Краљево, Чачак, Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Панчево, Сомбор, Лесковац, Врање, Смедерево, Ниш и Зајечар³. Критеријум за избор градова био је број становника за градове према регионима. На тај начин одабрано је по 5 најнасељенијих градова из сваког региона. Изузетак је град Зајечар који, иако не спада у најнасељенија подручја Региона Јужне и Источне Србије, представља значајну тачку на културној мапи Србије, због постојања великог броја установа, локалитета под заштитом Унеска и географског положаја у односу на територију Региона. На нивоу сваког града спроведени су интервјуи са представницима локалне самоуправе задуженим за област културе, а одржане су и одвојене фокус групе у којима су учествовали запослени у јавним установама културе, а посебно актери у цивилном сектору. У четири града⁴ фокус групе укључиле су и сеоске домове културе чији је оснивач та јединица локалне само-

1 Ова четири града су била део репрезентативног узорка у истраживању *Модел локалних културних политика као основа за повећање културне партиципације* у оквиру којег настаје овај текст. Више о истраживању погледати у Уводу рада.

2 Студију је могуће преузети на званичној веб адреси Завода за проучавање културног развика, путем линка: <http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2018/09/Perform-Modeli-lokalnih-kulturnih-politika.pdf>

3 Првобитни план истраживања је уместо Ужица предвидео град Шабац у којем локална самоуправа није показала интересовање да се укључи у пројекат.

4 Панчево, Лесковац, Нови Сад и Краљево.

управе, а на основу исказа прикупљених том приликом као и према подацима достављеним путем квантитативног упитника изведена је анализа у наставку.

*Небрига о култури села
као једини континуитет*

Глобализацијски трендови за последицу, посебно у погледу културе, имају очување идентитета и инсистирање на специфичностима локалних заједница. Ово се посебно уочава када је реч о сеоским срединама у којима традиционално стваралаштво има значајно место. Данас „осиромашени” чувари традиције – некада домови културе, задружни домови или раднички клубови прошли су можда најтурбулентнију транзицију услед овдашњих друштвених промена у протеклих педесетак година. Засновани на концепту дифузије културе, сеоски поливалентни културни центри имали су задатак да задовоље културне и социјалне потребе, али и да буду стожер у процесу еманципације сеоског становништва у процесу реизградње новог друштва⁵. Амбициозан државни пројекат био је у складу с актуелним глобалним инфраструктурним плановима послератне Југославије, пратио је и подражавао званичну идеологију уводећи неколико година касније механизме Марлоове демократизације културе. Све ове промене, неминовно, одражавале су се и на културу села и локално стваралаштво те развој културних потреба и навика тамошњег становништва. Све до шездесетих година двадесетог века домови културе нису обављали своју примарну функцију, па тек након овог периода следи фаза професионализације и културног, уметничког и образовног деловања⁶.

Међутим, стиче се утисак да је током свих периода, све до савремене културне демократије село развијало своју културу независно од званичне политике и потребе да се, не моделски већ садржајно, културни садржај унификује на територији целе земље. Паралелно с тим, јединствени културни израз села опстајао је редефинишући се према стварним потребама својих корисника и стваралаца у условима занемаривања и инфраструктурног пропадања.

5 Бакочевић, А. (1960) *Домови културе у Србији*, Културно-просветна заједница Србије, Београд, стр. 5.

6 Ђукић В. (2017) *(Де)конструкција идентитета: улога домова културе у периоду 1960–1990, Ка(ко) смо*, студије културе памћења и политике идентитета у Србији, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности, стр. 227-243.

Током периода последње деценије прошлог века општа друштвена и економска девастација имала је неминовно последице и у овом микросистему. Након демократских промена 2000. године уследио је период програмског и физичког занемаривања већине домова културе, а према резултатима овог истраживања видимо да се тек након скоро потпуног уништавања и периода од деценију и по почиње с обновом културног живота села.

Да ли је и на који начин данас могуће говорити о обнови или системском редефинисању заснованом на постојећим ресурсима и капацитетима покушаћемо да анализирамо на основу примера прикупљених током теренског истраживања у оквиру пројекта *Модел локалних културних политика као основа за повећање културне партиципације*.

Стари програмски концепти и нове потребе и навике савремене публике

Тренд промене културних образаца и модела понашања који директно мења и статус културних потреба и навика посебно младих на селу уочен је још осамдесетих година. Под налетом периода индустријализације, мењала се и култура села утичући на традицију, обичаје и начин провођења слободног времена⁷. Данас, у дигиталном добу брзог интернета када говоримо скоро о потпуној хомогенизацији култура, село се чини да и даље негује своје специфичности, креирајући неки нови културни хибрид.

Према класификацији, од петнаест градова колико је учествовало у истраживању, у два града постоје јавне установе културе у селима, и још у два у насељеним местима. То значи да је њихов оснивач град, да су у надлежности градске локалне самоуправе, те да на годишњем нивоу имају обезбеђен део градског буџета за редовно функционисање. Панчево данас има укупно девет сеоских домова културе, а Лесковац четири. У Новом Саду то су КЦ „Руменка” и „Кисач”, а у Краљеву дом културе „Ушће” и „Рибница”. Остали су у надлежности месних заједница, немају запослене као ни континуиране годишње програме. Саговорници у већини реализованих фокус група истичу да рунирана инфраструктура у овим објектима представља највећи проблем за обнављање или одржавање културног живота села. Наводе да у неусловним салама или ходницима нема простора за одржавање захтевнијих програма који настају у локалној продукцији или би требало да гостују за тамошњу публику.

7 Росандић, Р. (1988) *Културни живот сеоске омладине – нацрт истраживања*, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

У неким градовима саговорници су истакли да чак и када се градске установе културе одлуче да неки део својих програма реализују у селима или насељеним местима суочавају се с недостатком публике. Сви су ипак сагласни да туристичко-привредне манифестације (попут Пасуљијаде, Купусијаде...) имају редовне и многобројне посетиоце, те се у њих улаже и највише ресурса у погледу организације и промоције. Од некада богатог културног живота, село је данас углавном синоним за културно-уметничка друштва и традиционално стваралаштво у области аматеризма.

Оно што је уочљиво јесте да не постоји јединствен државни модел организације или подстицаја развоја других врста програма и културне разноликости међу градовима односно локалним самоуправама. Сваки од петнаест градова има скоро па потпуно другачији однос према потребама сеоских средина и насељених места. У Ужицу је на пример уочен велики потенцијал за развој сеоског туризма, који би укључивао и разноврсну културну понуду засновану на локалним специфичностима. Село Злакуса има дугу традицију одржавања грнчарске колоније која сваке године доводи велики број страних уметника, али и туриста заинтересованих да се упознају с овим занатом. Једини музеј у Србији на отвореном „Старо село” такође се налази у непосредној близини Ужица и већ годинама уназад негује добру праксу промоције руралне културе. Иако тек на првом кораку, ово је добар пример уочавања замајца за културни, али још важније и привредни опоравак села. Тај процес подразумева низ активности као што су образовање кадрова, истраживање и прављење стратешког и акционог плана, као и знатна улагања у постојећу и нову инфраструктуру која ће моћи да задовољи потребе посетилаца. Поред тога, неопходно је да тај план развоја укључује и стратегију промоције и афирмације ове делатности на првом месту према локалном становништву⁸. Сличан концепт могао би се применити и на *Музеј текстила* (Музеј текстилне индустрије у Стројковцу) чија је зграда из 1954. године обновљена 2011. и налази се у надлежности Народног музеја. У време изумирања старих заната и потпуне промене начина производње, овакви примери указују на могућност креирања не само јединствених предмета, већ и очувања и промоције јединствене културе одређених крајева. Исто је и са *Музејом клесарства* у Белој Води поред Крушевца. Наведени примери указују још увек на могућности и могу бити инспирација другим селима за сличне подухвате. У времену тренда туризма искуства села у Србији могу понудити квалитетан производ који ангажује

⁸ Ђукић, В. (2005) *Културни туризам*, Београд: Clio, стр. 140.

локално становништво, подстиче предузетништво у култури и заснован је на коришћењу постојећих ресурса. Од велике је важности имати у виду да затечено стање прузроковано вишедеценијском небригом не може бити промењено преко ноћи, те да исто тако промена мора бити базирана на реално сагледаним капацитетима и могућностима локалне средине. Инфраструктурна обнова је важна, али само уколико је прати и концептуални прогрес и иновација на пољу креирања садржаја. Исто тако, ако говоримо о савременом стваралаштву културне манифестације и програми као што су филмски фестивал „Жисел – живот села” у Омољници поред Панчева или „Фото сафари” у Иванову (Панчево) иду у прилог тези да село није предодређено само и искључиво за неговање и промоцију традиције већ да оно развија и своје специфичне облике савремене уметничке продукције и интерпретације.

Из претходно наведеног видимо да културни садржаји на селу, упркос разним недостацима, постоје, и да чак у односу на обрађени узорак нису у занемарљивом броју. Међутим, поставља се питање континуитета организације свакодневног културног живота и учешћа локалног становништва као публике или учесника. Кључну улогу у томе имају управо домови културе – као самосталне установе или огранци месних заједница. У овом сегменту највише се уочава недостатак системског приступа и реорганизације постојећег стања на начин који ће пословање ових културних центара унапредити, без да им се ускрати основна социокултурна функција анимације, едукације и укључивања примарне публике⁹. Да би поред ових функција дом културе обављао и своју основну, а то је подстицање стваралаштва, није довољно само улагати у физичку обнову јер ће објекат који се не употребљава сачекати иста судбина. Зато је важно на почетку јасно таргетирати потребе које већ постоје и могућности на чијем развоју је неопходно радити. Треба имати у виду да се и сеоске средине међусобно разликују и то не само по обичајима, већ и у односу на развијене афинитете према одређеној врсти уметности која се негује или типу изражавања.

*Перманентно образовање кадрова кључни
фактор иновације и одрживости*

Упоредни проблем или узрок тренутног стања јесте и недостатак људских ресурса како би чак и тако мали

⁹ Драгићеви Шешћ, М. и Стојковић, Б. (2003) *Култура: менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: *Clio*, стр. 130.

поливалентни културни центар могао да функционише. Ако знамо да унутрашња организација подразумева запослене у менаџменту установе, затим правно-административну службу и на крају програмске уреднике за сваки сектор закључак је да је у овдашњим социоекономским условима све ово немогуће извести. Као једно од могућих решења је пример из Крушевца где је локална самоуправа у сарадњи с матичном библиотеком покренула пројекат „Библиобус”. Мобилна библиотека која задовољава читалачке потребе сеоског становништва показала се као добар модел превазилажења недостатка ресурса за одржавање и обнављање библиотечких фондова у сеоским огранцима. У међувремену, на нивоу Србије развијен је и комерцијални пројекат мобилних биоскопа¹⁰. Проблем код њих је што су они искључиво усмерени на профит, те тако слабо испуњавају еманципаторску улогу у сфери филмске уметности. Ова два примера, међутим, указују на савремени модел флуидних културних центара који нису искључиво везани за јединствено и стално место „боравка” као ни за статичну администрацију и друге службе класичних културних центара. Слично је и са публиком. Градови имају тенденцију да услед немогућности било каквог испуњавања културних потреба сеоског становништва, а посебно младих, усмере публику на градска дешавања. Акције бесплатног превоза или умањења карте за неки догађај за цену карте транспорта показале су се као успешне, али не и довољне као подстицајни механизам за већину становника руралних средина. Слично је и са обрнутом ситуацијом, иако је она донекле повољнија и омогућава виши степен партиципације. Неколицина градских установа културе, прилагођене и у мањем обиму, изводи у селима с циљем грађења будуће публике и попуњавања недостатка тамошње понуде. Углавном је реч о представама за децу или некој врсти едукативних програма, али оно што се овде уочава као проблем је недостатак промоције и континуирани рад с публиком која ће наставити да развија своје потребе и навике и након завршетка одређеног програма. Не тако лош пример је и систематизација Културног центра у Сомбору према којој постоји позиција координатора за 12 сеоских установа. То би могао да буде добар подстицај за бољу сарадњу и повезивање градских и сеоских установа које не морају нужно само размењивати програме већ треба да теже заједничком планирању и копродукцијама. У овом истраживању није било примера ове врсте сарадње што указује на врло значајан недостатак стратешког повезивања ради унапређења квалитета садржаја, промоције и на крају крајева

10 <http://www.mobil3dcinema.rs/>

уштеде ресурса. Реновирани домови културе углавном су данас намењени издавању простора за комерцијалне, најчешће спортске садржаје и одржавање рада културно-уметничких друштава.

Из више разлога, као што су дисперзивност публике, умањени капацитети људских ресурса, немогућност континуираног финансирања „хладног погона” не можемо више говорити о моделу културних центара, бар не у сеоским срединама, каквима су некада представљани. Они и даље јесу или би бар требало да буду место стваралачког сусрета и размене, али не у пуним инфраструктурним и продукционим капацитетима уколико се они не могу развијати на основу потреба заједнице.

Коришћење локалних ресурса за реafirмисање јединственог идентитета села

Неопходност тактичког, институционалног и планског деловања у циљу решавања практичних проблема указује првенствено на програмско и административно повезивање установа културе према територијалној и програмској категоризацији. Коришћење заједничких ресурса за продукцију и промоцију програма у сеоским срединама могла би тако да умањи редовна годишња буџетска издвајања за „хладни погон” те увећа средства намењена за нову програмску продукцију и видљивост исте. Један од сигурних потенцијала налазимо и у развоју културног и креативног туризма на основу локалних потенцијала и постојећих ресурса базираног на природном и културном наслеђу и разноликости културних израза. Баштина представља неисцрпан извор различитих интерпретација појединачних локалитета, обичаја и специфичности и у томе засигурно треба тражити инспирацију за развој понуде, али и постизање перманентне одрживости. Говорећи о одрживости и развоју, а у контексту унапређења постојећих капацитета морамо водити рачуна о томе да су носиоци пожељних промена појединци који би исте требало да спроводе. Тако је неопходно увести и сталне програме образовања кадрова за пројектно финансирање и диверсификацију извора финансирања, као и праћење савремених трендова у култури и културној продукцији.

Оно што би у овом случају био задатак ресорног министарства или његових повезаних тела јесте поновно мапирање и категоризација постојећих домовна културе на основу програмске и инфраструктурне евалуације рада у протеклих пет година како би се утврдило што прецизније тренутно стање и расположивост капацитета за имплементацију стратешких циљева. Један од њих је и увођење заједничког

календара културних манифестација и програма на јединственој географској територији, где убрајамо и установе и друге актере и из матичних градова ради стварања кохерентније понуде и развоја мобилније публике. Тако један од модела који се предлажу, заговара идеју специјализације домова културе за одређену грану уметности или деловања и увођење праксе програмске размене. Да би овакав систем функционисао неопходно је да он буде саставни део ширег друштвеног дискурса што имплицира међуресорну и међусекторску сарадњу засновану на дугорочним партнерствима заједничког учешћа. На тај начин могуће је и ангажовање не нужно стручне заједнице која више није само пуки конзумент већ и доносилац одлука. Заједнички простори подразумевају укључивање мањинских заједница, интересних група и појединаца за које ће домови културе као физички или идејни простор бити ново место дијалога, савременог стваралаштва и размене културних образаца.

*Од класичних ка савременим
друштвеним центрима заједнице*

„Празни” простори у домовима културе, очишћени од предефинисаних садржаја, представљају подлогу спремну да прихвати различите променљиве програмске видове и трансформише се заједно с њима остварујући идеју заједничког креирања културног искуства и развоја¹¹.

У недостатку системског решења, које би пре свега укључивало мапирање и категоризацију свих постојећих домова културе у селима на територији Србије, неопходно је да се локалне заједнице усмере на проналажење партикуларних модела решавања нагомиланих инфраструктурних и програмских проблема с којима су данас суочене. Класична организација, подела рада и управљање какво карактерише постојећи систем показало се неодрживим те је неопходно размишљати о другим могућностима опстанка културе у селима. Међусобним повезивањем и стратегијом спајања¹² програмски и територијално блиских организација било би омогућено укрупњавање административних служби и смањење броја запослених у оним одсесцима који немају потребу за свакодневним функционисањем или бар не физичким

11 Пештерац, А., Момиров, М. и Јевић, М. (2015) *Програмске и значењске трансформације и анализа домова културе кроз утицај културалног контекста*, Архитектура и урбанизам, Институт за архитектуру и урбанизам, стр. 7-9.

12 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура – студије савремене културне политике*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности, стр. 287.

присуством. Један дом културе не територији града или чак ширег подручја могао би бити специјализован само за приказивање филмова, један за организацију и реализацију едукативних програма, други пак за визуелне уметности. Измештањем програма и истовремено уступањем простора за садржаје који долазе из других средина или настају као локална иницијатива омогућава се стварање вишенаменског културног центра који тако представља заиста место намењено заједници и њеним стварним потребама. Уколико говоримо о спољашњој репрезентацији и отварању ка новој публици и корисницима неопходно је имати у виду шта је оно „другачије” што једна мала средина може да понуди. Да би село развијало своје пуне потенцијале у погледу културе засноване на постојећим ресурсима и пре свега идентитету требало би пронаћи најефикаснији начин управљања духом места¹³. Пре свега ово се доноси на откривање разних могућности афирмације културног и креативног туризма базираног на богатству различитости културних израза и специфичностима које одликују то место.

Културни живот села тако има велики број могућности интерног и екстерног, ендемог и егзогеног развоја.¹⁴ Неопходно је претходно утицати на редефинисање постојећег система који карактерише недостатак визије и стратешког планирања ради постизања не само административне ефикасности већ и снажнијег повезивања са заједницом креирањем простора слободе израза и сталне комуникације с публиком.

13 Ђукић, В. (2017) *Ка(ко) смо. Студије културе памћења и политике идентитета у Србији*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности, стр. 245-247.

14 Ђукић В, Стратешке дилеме савремене културне политике у Србији — Колико смо далеко од урабнотеженог развоја, *Култура* бр. 140, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр.252-272

ЛИТЕРАТУРА:

- Бакочевић, А. (1960) *Домови културе у Србији*, Београд: Културно–просветна заједница Србије.
- Динуловић, Р., Константиновић, Д. и Зековић, М. (ур) (2014) *Архитектура објеката домова културе у Србији*, Тематски зборник радова, Нови Сад: Факултет техничких наука.
- Драгићеви Шешаћ, М. и Стојковић, Б. (2003) *Култура: менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: *Clio*.
- Ђукић, В. (2017) *(Де)конструкција идентитета: улога домова културе у периоду 1960-1990, Ка(ко) смо*, студије културе памћења и политике идентитета у Србији, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности.
- Ђукић, В. (2012) *Држава и култура – студије савремене културне политике*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности.
- Ђукић, В. (2005) *Културни туризам*, Београд: *Clio*.
- Ђукић, В. (2017) *Ка(ко) смо. Студије културе памћења и политике идентитета у Србији*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију: Факултет драмских уметности.
- Ђукић В, Стратешке дилеме савремене културне политике у Србији – Колико смо далеко од урабнотеженог развоја, *Култура* бр. 140, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр.252-272.
- Džekson, M. R., Grin Kabasa, F. and Herenc (2005) *Cultural Vitality in Communities: Interpretation and Indicators*, Washington: Urban Institute.
- Росандић, Р. (1988) *Културни живот сеоске омладине – нацрт истраживања*, Београд: Завод за проучавање културног развоја.
- Пештерац, А., Момиров, М. и Јевтић, М. (2015) *Програмске и значењске трансформације и анализа домова културе кроз утицај културалног контекста*, Институт за архитектуру и урбанизам: Архитектура и урбанизам.

Virdžinija Đeković

University of Arts in Belgrade, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade

VILLAGE CULTURE TODAY

Abstract

Today, in Serbia, the village and rural areas culture, except in rare cases, does not have a significant or even visible role in the program representation or in the creation of urban or regional cultural policies. Neglected for decades, mainly left as an intuitive drive for the maintenance of tradition and a partial adoption of modern practices, the Serbian village is a depiction of the present discontinuity of (non) concern for the strategic organization of a country's culture. Administratively still in the inherited system from the time of the democratization of culture, it has never recovered from the consequences of a badly derived model of cultural diffusionism based on the essential lack of connection with the core urban centers and/or other similar communities. The analysis offers an insight into the situation in the villages and settlements in Pančevo, Leskovac, Novi Sad and Kraljevo, towns that have been systematized to have rural cultural centers as cultural institutions founded by their local governments. Identified as the central cumulating sites of local heritage, the new cultural production and population gatherings, cultural halls, even in a devastating state of infrastructure and value, but as bearers of strong symbolic capital, establish new forms of socio-cultural centers that in the future should be nurtured and developed with the purpose of functional decentralization.

Key words: *village, local community's culture, cultural centers, folklor*